

TÓTH G. PÉTER

Újrajátszás és újra-játszás

Glokális történetek az ókígyósi Wenckheim-kastély megújításánál*

A közösség a társadalmi gyakorlat révén kiválasztja, megjelöli a kollektív emlékezet élménytereit. Az emlékezésre kijelölődő fókuszpontok lehetnek konkrét terek, utcák, de még inkább épületek, objektumok, melyek leginkább nevesítésükkel, megnevezésükkel lesznek, lehetnek a lokális emlékezet helyei (lásd: emlékmű, műemlék, skanzen, múzeum stb.). A feliratokkal, emléktáblákkal való megjelölés, a fizikai tér konkrét pontjának nevesítése, megnevezése az első és legfontosabb lépés ebben a kijelölő folyamatban, ami a műemléki védelmet jelöli. Ehhez képest minőségi váltás a hely birtokbavétele, a műemlék skanzenizálása, majd múzeumi jellegű tartalmakkal, konkrét és helyhez kötődő műtárgyakkal való feltöltése. Az ókígyósi Wenckheim-kastély az építésekor még nem volt se skanzen, se muzealizált tárgyak gyűjtőhelye, bár rendelkezett műgyűjteménnyel, és olykor volt egy-egy falszakasz is a nyilvános terekben, ahol a család önmaga muzealizált „történeteinek” állított emléket.

1944 augusztusában, még a szovjet csapatok bevonulása előtt a grófi család elmenekült.¹ A jószágállományt és a mozdítható javakat bevagonírozták. A vasúti szállítmány Bécsig jutott, ahol egy légitámadásban részben odaveszett, részben megsérült. A családtagok 1947-ig éltek a császárvárosban, ahol egy csokoládégyárban dolgoztak. 1947 és 1961 között Algériában laktak. Wenckheim József itt halt meg 1952-ben. Fia, Keresztély 1949-ben kötött házasságot, 1961-ben Franciaországba költöztek, majd 1964-ben Bonnba. József unokája, Frédéric 1950-ben született, ma Bonnban és részben Újkígyóson él.²

* A tanulmány korábbi változata: „W”endégségben Wenckheiméknél: Lokális legendák és globális nézőpontok az ókígyósi Wenckheim-kastély megújulásához, Bárka, 2022/4, 87–102.

¹ Az emigrálás körülményeiről a családtagokkal készült riportok: Békés Megyei Hírlap, 1997. augusztus 21. (194. sz.), 1, 3; Népszabadság, 1993. november 24. (274. sz.), 13; Napi Magyarország, 1998. december 30. (304. sz.), 10; Szabad Föld, 2003. augusztus 15. (33. sz.), 2. Helyi visszaemlékezésekre is hivatkozik: HANKÓ József, *Két évszázad a Wenckheim családdal*, Gyula, Linotype Betéti Társaság, 2000, 7.

² HANKÓ, 95–96.

1-2. kép: „Visszatalált a családi portré a szabadkígyósi kastélyba”

[1. kép] Gróf Wenckheim Frédéric és felesége, Wenckheim Karin a kastély kiállításainak adományozza
László Fülöp festményének nyomatmásolatát
Sajtófotó: Imre György, Békés Megyei Hírlap

[2. kép] Karin grófné és Frédéric gróf a Vasárnapi Blikk-kel együtt fedezte fel a megújult kastélyt
Sajtófotó: Fuszek Gábor, Blikk
© A képek NŐF NKft. sajtóarchívumából

A családi iratok sem maradtak a kastélyban, a legfontosabbakat a család magával vitte. Nagy részük ma is a leszármazottak birtokában van, de a történeti vonatkozásaiban jelentősebb iratok egy csekély része a Magyar Nemzeti Levéltárba és annak Békés Megyei Levéltárába is került.³ A kastély üresen állt, kívülről szinte alig érte kár a háború alatt, az épületből azonban az összes rézkilincset és villanyvezetékét szakszerűen leszerelték, a selyembrokát és az aranyozott, domborított műbőr tapétákat letépték a falakról. A bútorokból, berendezésből helyben semmi sem maradt. A kastély osztozott magyarországi társainak sorsában: a szabad rablás áldozata lett.⁴ 1945. május 15-étől az Országos Földbirtokrendező Tanács az államosított kastélyt, a parkot és a földterületet az 1921-től itt működő mezőgazdasági iskolának utalta ki. A grófi múlt eltörlése a kollektív emlékezeti folyamatok drasztikus megváltozásának fontos állomása volt. Ókígyóst 1953-ban Szabadkígyóssá nevezték át, és ehhez a névhez a helyi közösség azóta is ragaszkodik.⁵

A funkcióváltás nem volt zökkenőmentes, része volt a család kényszerű kiköltözése, a kastély spontán kifosztása, az épület államosítása, a „mentés másként” elve alapján a bútorok, tárgyak önös megőrzése éppúgy, mint a tudatos múzeumi begyűjtés. A kastély az 1945-ös funkcióváltással hosszú időre iskola lett, az 1960-as évek végén pillanatokra filmes díszlet, majd időről időre és fokozatosan turisztikai látványosság. Az első valódi rekonstrukciók és az épület műemléki védelme csak 1956-tól indult meg. Ennek befejezéséről a kortársak emléktáblával is nyomot hagytak a bejárati lépcsőház falán.⁶ A park azonban csak az 1980-as évek végétől kapott örökségvédelmet.⁷ A kortárs itt élők hol némi indulattal fordultak a kastély felé a felejtést erősítve, hol pedig némi büszkeséggel, a magukénak érezve annak falait, őriztek meg belőle több-kevesebb részletet. A pusztulás és a felejtés helyett azonban a múlt jó értelemben vett birtokbavétele inkább megmentette a kastélyt és olykor a tartozékait is, mintsem veszni hagyta azt.

³ *Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina hitbizományi alapítólevele*, 1886, Gyulai Levéltár, XI. 601. 17. dosszié; *Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina végrendelete*, 1924, Gyulai Levéltár, XI. 601. 17. dosszié; *Gróf Wenckheim József kígyósi uradalmának ingó és ingatlan leltára*, 1831, Gyulai Levéltár, XI. 601. 14. dosszié; MNL OL P 350 3. tétel, Wenckheim család iratai 1805–1850.

⁴ MNL BÉML, Békéscsaba megyei város polgármesterének iratai, V. B. 82. 2100/1945, Ókígyósi kastély védelme, 1945; *Viharsarok*, 1945. június 9. 1–2.

⁵ JÁROLI József, *Szabadkígyós – Újkígyós*, Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2000; TIMKÓ Béla, *A szabadkígyósi mezőgazdasági iskola története 1921–1980*, Békéscsaba, Békés Megye Képviselő-testülete Pedagógiai Intézete, 1993, 36.

⁶ VIRÁG Zsolt, *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély*, Várak, kastélyok, templomok, 2010/1, 22–28; VIRÁG Zsolt, BULBUK Zsuzsanna, ULREICH Renáta, *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély*, Tudományos dokumentáció, 2013.

⁷ BUSA László, *Békés megyei kastélyok állapota és parkjaik növényállományának taxonómiai felmérése, I–II.*, Kézirat, 1988, MNL BÉML, Gyula.

3-4. kép: Az ókigyósi kastély épülete Észak-Nyugat felől

[3. kép] Klösz György felvétele a Szalon Újság megbízásából, 1900 körül
© Fortepan 83295 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.203

[4. kép] Az átadás utáni pillanatok
Fotó: Konkrét Stúdió – Balogh Csaba és munkatársai

Az épület újabb idejű muzealizálása fokozatos és kezdetben lassú ütemű volt. 2011-ben megszűnik az iskolai működés, elkészül a műemléki értékleltár, az épület építészeti felmérése, a falak és a park régészeti, archívumi múltjának feltárása, majd a rekonstrukciós tervek készítése és a felújítás. Ennek része lett a termek és szobák új tartalommal való megtöltése, konkrétan egy tematikus kiállítás kivitelezése a folyamatok végén. E cikk szerzője részben auktora is volt a folyamatoknak.⁸

A múlt – bármit is jelentsen – mozaikjainak összegyűjtése, színpadra vitele, teremtése vagy újraalkotása része az újrajátszásnak. Szükséges biztosítékpontok ezek, akár azzal a közhelyszerű megállapítással, hogy a történelem nem „nem ismétli” önmagát, hanem maga az ismétlés, az újrajátszás. Ez maga a tanulás, a múlt megértése, a tudás átadása és a tudás áramoltatása. Szükségünk van a közhelyekre, azokra a közhelyszerű megállapításokra, melyeknek repetitív ismétlése, az ismétlés ismétlése okosíthatja vagy egyszerűsíthatja az emlékezés vagy a felejtés folyamatait.

A kérdés, hogyan keressük meg a hely történeteit, mi legyen a tárgyakkal, miként történjen az emlékek „feltöltése”, milyen ütemben gondoskodjunk a kiüresített terek „újratöltéséről”? Ezekre válaszolni természetesen összetettebb feladat annál, minthogy egy rövid esszé kielégítő választ tudjon adni. Írásom ezért csak problémafelvetés lesz.

Kastélytörténet, helytörténet

Minden muzeális intézmény igyekszik körülhatárolni az általa birtokba vehető teret. A tér birtokbavétele a gyűjtéssel valósul meg. Ha a gyűjtéssel vagy spontán módon a múzeumba érkező tárgyak, dokumentumok és ezek története, felfedezéstörténete átmennek a muzealizálás folyamatán, jobb esetben képviselhetik egy adott tér vagy egy adott hely emlékezetét. Ahogy ez a „gyűjtés” gyarapodik, úgy a tárgyak, dokumentumok, történetek sokasága ennek megfelelően egyre nagyobb teret vesz, vehet birtokba, vagy egy adott tér idődimenziókkal kitágított mélyebb rétegeit érheti el. A történetek által birtokba vehető tér véletlenszerűségét és töredékességét, a múlt romjellegét élményszerűen tudják megjeleníteni a tárgyak, de a róluk készült fotók is.

Induljunk el a családtörténeti cérnaszálak pókhálófonatán, majd haladjunk a tervezői dokumentumok kétdimenziós lapjain. A kortársak az ókígyósi Wenckheim-kastélyt a 19. század második felének legszebb kastélyai közé sorolták. Nem csoda: az építető grófi pár nagy reményeket fűzött hozzá, és nem sajnálta rá a pénzt. Miután 1872-es

⁸ Az értékleltárt F. Dóczi Erika és Csukai Márta állította össze 2012-ben. A tudományos dokumentációt Virág Zsolt és munkatársai végezték 2013-ban. Az épületfelújítási terveket Balogh Csaba és munkatársai (Konkrét Stúdió), a kiállítási terveket Tóth G. Péter kurátor és munkatársai (Föld-Nyelv Bt.) készítették a 2016/2017. évben a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ megbízásából. Az épület és az építető, fejlesztő NÖF Nkft. 2022-ben elnyerte az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága ICOMOS-díját a méltó helyreállításért és látogathatóvá tételért. A vezető építész tervező Balogh Csaba és Deigner Ágnes volt a Konkrét Stúdió által.

esküvőjük után sikertelen kísérletet tettek a gyulai várkastély megvásárlására, Wenckheim József Antal ősi tanyájára álmodták meg a vagyonukhoz méltó, új vidéki otthont.⁹ A tervek Ybl Miklós (1814–1891) készítette. Az előképek a művészettörténeti elemzés szerint a heidelbergi vár, a nürnbergi Pellerhaus és francia kastélyok lehettek.¹⁰

Ybl sokoldalú és népszerű építész volt, tervezett templomot, kastélyt, magtárat, városi palotát és síremléket. A bárói és grófi ághoz tartozó Wenckheim-birtokokon már az 1850-es években is dolgozott. Ekkor már állt az ugyancsak Ybl-tervezte családi kriptá a régi majorsági kúria szomszédságában.¹¹ A kastélytervet Ybl abban a neoreneszánsz stílusban készítette, amelyben kiválóan érvényesült klasszikus építészeti tudása. Nemcsak igényes, de divatos és korszerű épületnek tervezte. A mester a kész mű egyik első látogatója volt, nevét 1879. július 22-én örökítette meg a kastély birtokbavételét is szimbolizáló *Vendégekönyv*.¹²

Ókigyóson is tartottak alapkövetelési ünnepséget, melyre 1875 júniusának első napjaiban került sor. Az eseményt egy tragédia árnyékolta be. Az egyik meghívott vendég, gróf Szapáry Imréné Rudics Nella séta közben egy pincébe esett, és sérüléseibe június 7-én belehalt.¹³ Az építkezés hét évig tartott, ezalatt a grófi pár és gyermekeik az ókastélyban laktak.¹⁴ Az utolsó három évben feltehetően már csak belső munkálatok folytak, hiszen a kastély *Vendégekönyvét* már 1879 nyarán megnyitották. A *Vendégekönyv* megkezdése szimbolikus nyitánya volt több családi eseménynek: jelentette a kastély birtokbavételét, az ifjú házaspár házassági évfordulóját, a további gyermekek érkezését és a vendégekör rajzolta emlékező közösség létrejöttét. A kastély ünnepélyes felavatására 1882. július 19-én került sor a július 18-i (Frigyes) és a július 24-i (Krisztina) névnapokhoz igazítva. De még ekkor sem készült el minden eleme. Az Ybl-féle építésműhelyben javában rajzolták egy családi kápolna terveit.¹⁵ A kas-

⁹ *Öröm-ének, mellyel Gróf Wenckheim Frigyes és Grófi Wenckheim Krisztina házassági egybekelésük alkalmával grófnéjüknek, mint kegyes jótevőjük s feledhetetlen tanítónéjüknek szeretettel hódolnak az Ó-Kigyósi tanoncok*, Pest, Kertész József, 1872; Békés [napilap], 1872. június 23.; *Emlékalbum nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő exelenciája ezüst menyegzőjére*, 1872–1897. június 18., Budapest, 1897.

¹⁰ YBL Ervin, *Ybl Miklós*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956, 73.

¹¹ *Emlékalbum*, 1897, 148; SISÁ Béla, *Békés megye műemlékei*, Békéscsaba, Békés Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1981, 249; VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon, 10.: Békés megye kastélyai és kúriái*, Budapest, Fo–Rom Invest, 2009, 41.

¹² *Vendégekönyv = Kigyósi Vendégekönyv*, Ó-kigyós, 1879–1918, eredeti kézirat, több kéz írása, 188 f. 330 × 252 mm, tulajdonos: gróf Wenckheim család, jelenleg a Békés Megyei Könyvtár őrzi Békéscsabán. Kiállítva 2022 márciusától az ókigyósi Wenckheim-kastély nagyszalonjában.

¹³ Gróf Szapáry Imréné, született almási báró Rudics Petronella gyászjelentése, Ó-Kigyóson, 1875. június 7-én. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

¹⁴ Békés [napilap], 1875. május 2.

¹⁵ Ybl E. 73. és Wenckheim Frigyes gróf kastélya. A kastély és a hozzá csatlakozó szárnyak alaprajza a felvezető lépcsővel. Méretarány (mm): méret nélkül, Méret (cm): 50 × 62, Anyag, technika: papír, tus. Építető: Wenckheim Frigyes gróf. Tervező: Czizler Antal, 1875–1879. Budapest Főváros Levéltára, HU BFL – XV.17.f.331.b – 20/14.

tély építésére fordított idő megfelelt a kor átlagának. Egy új épület nagyjából három év alatt készült el, de a különösen igényes belső terek kialakítása még legalább ennyi időt emésztett fel. Az építkezés költségeit a különböző források másfélmillió forint körül jelölik: a ráfordított összeg egy jelentősebb középület költségének felelt meg.¹⁶

A kastély „ideje” (akár a napi, akár az éves ritmust, vagy a generációs időtartamokat tekintjük) szorosan összetartozik a család idejével. Ennek a családi eseményeket is magába sűrítő tárgyi lenyomata volt az az apró keresztelőkancsó is, melyet még 2018-ban sikerült Békéscsabán fellelnünk, majd pedig a kastély enteriőrjeinek kulcstárgyává avatnunk. Az 1883-ból származó Wenckheim-címeres ezüst edény minden bizonnyal a kastélykápolna egyik legfontosabb szertartási kelléke lehetett. Vele az épület mint „múzeum” is felavatódott, hiszen a visszaszármaztatott „múdtárgyakkal” saját gyűjteményt, ezúttal muzeális kiállítóhelyi rangot is szerzett a projektünknek köszönhetően.¹⁷

Wenckheim Frigyes gróf (1842–1912) a magyar mágnásvilág közismert férfiúja volt. Harminc esztendőskorában vette feleségül közeli rokonát, Wenckheim Krisztinát. Az országos és a helyi politikai életben fiatal kora óta részt vett, összességében 23 évet töltött el a képviselőházban. A kiterjedt Wenckheim-birtok ügyeit, gyarapítását személyesen irányította, halálakor 106 ezer hold földbirtokot hagyott örökösire. 1890-ben lett tulajdonosa a borossebesi vadászbirtoknak, melynek kastélyát a közeli hadgyakorlat miatt itt időző Ferenc József számára alakíttatta át.¹⁸ Mind az országos, mind a helyi politikai élet szereplőit rendszeresen vendégül látta a kastélyban és a fővárosi palotájában.¹⁹

Frigyes apja, Wenckheim Károly gróf (1811–1891), egyben Krisztina unokatestvére volt, majd fia házassága révén az apósa lett. Egyike volt azoknak a rokonoknak, akiket a közvélemény azzal rágalmazott meg (minden bizonnyal alaptalanul), hogy Krisztina apjának (József Antal) és alacsonyabb rangú ifjú arájának (Scherz Krisztina) esküvőjére annak idején koporsót küldött, kimutatva ellenszenvét e házassággal kapcsolatban. Fia, Frigyes azonban egy negyedszázaddal később valóra váltotta az álmot: házasságával egyesítette a két grófi Wenckheim-vagyont, és ezzel végleg lezárta az egykori ellenségeskedést, ha volt is ilyen a szóbeszédben vagy a rágalmazó pletykákon kívül. Gróf Wenckheim Károly 1838-ban Milánóban kötött házasságot Radetzky József tábornok lányával, Friderikával, aki még három gyermeknek adott életet.²⁰ Károly a Békés megyei birtokai közül Gerlát szemelte ki otthonául, amely ma Békéscsaba része. Itt épült fel 37 szobás kastélya 1860-ban.²¹ A magyar érzelmű Wenckheim József Antal idősebb grófi ága és a császári kötődést nagyobb hangsúlyokkal megélt

¹⁶ *Emlékalbum*, 34.

¹⁷ A kiállítási nyitással egyidejűleg szerzett jogot a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (NÖF), amely 2022 márciusától kezeli a kastélyt.

¹⁸ *Emlékalbum*, 10–14.

¹⁹ *Vendégkönyv*, 1912. június 28. (péntek). Utólag, 1920-tól az üresen maradt lapokra még pótbejegyzések kerültek, de ezek már nem követték a kastély életének valódi ritmusát.

²⁰ *Emlékalbum*, 10–13, 67.

²¹ *Uo.*, 67–68; *Vendégkönyv*, 1879. július 17. – 1891. május 18.: összesen 259 vendégnap.

Wenckheim Károly ifjabb grófi ága Krisztina és Frigyes esküvőjén fonódott össze, mintegy szimbolizálva az ország dualizmust eredményező kiegyezését, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-től felívelő korszakának nyitányát.

Ebben a párhuzamban értékelhetjük a kastély és a birtok egyetlen örökösének számító Krisztina grófnő Erzsébet királyné (Sissi) személyével rokonítható lényét. Az ókigyósi kastély valódi vendéglátója, a család erős tengelye Wenckheim Krisztina grófnő (1849–1924) volt. Az ország egyik legnagyobb vagyonának várományosa háromévesen maradt egészen árván.²² Krisztina gyámjai a birtokot is kezelő uradalmi főtisztok voltak, nevelését egy pap, Göndöcs Benedek irányította. Göndöcs ápolta, sőt valódi kultuszt teremtett a Wenckheim családnak.²³

Krisztina életének meghatározó eseménye volt 1857-ben az uralkodópár köszöntése, amely biztosította számára Erzsébet királyné megbecsülését. Művelt, társasági hölgygé vált: hat nyelven beszélt és olvasott, tehetségesen énekelt és zongorázott. A magyar és európai szalonok világa mellett otthonosan mozgott a háztartási teendők között is. Hét gyermeket nevelt fel, irányította a hatalmas kastély napi ügyeit. Apja vagyonát tovább növelte rokonával, Wenckheim Friggyessel kötött házassága révén.²⁴ Egyszerre volt társasági és közéleti szereplő, ugyanakkor egy meghitt családi otthon lelke.²⁵

Mások élete az irodalomig és vissza

Krisztina származása azonban csak apai oldalról volt erősen megtámogatva. Anyai ágról erős, a közvélemény meggyőzését segítő gesztusokra volt szükség, amiről az idős korú apa jó előre gondoskodott. Itt jön történetünkbe a Jókai által felingerelt hírlés, majd a Jókai regénye által támadt erős népszerűség kérdése, valamint mindezeknek a kastély falai közé való illesztése. Legenda és valóság? A kétszer is megözvegyült Wenckheim József Antal 67 évesen vette el harmadik feleségét, a 22 éves, „bizonytalan” származású Scherz Krisztinát. (A feleség anyja, Müller Katalin a gróf kulcsárnője volt.) Az esküvőt 1847. november 25-én tartották meg, örömben azonban nem mindenki osztozott.²⁶ Különösen a gerlai kastélyban lakó Wenckheim Károlyról hírlert, hogy övé lett volna a hatalmas vagyon, ha a gróf örökös nélkül hal meg. Mindenki „tudni vélte” (vagy visszamenőleg akár Jókai regényének áthallásaira alapozva „tudta” is), hogy a hoppon maradt

²² *Emlékalbum*, 13–15.

²³ Békésmegyei Közlöny, 1877. augusztus 2. (61. sz.), 2; Márkosfalvi BARABÁS Miklós *önéletrajza*, szerk. SZEGEDY MASZÁK Elemérné, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1944, 267; GÖNDÖCS Benedek, *Elnöki megnyitó beszéd és a néhai gróf Wenckheim József Antal emlékezete*, A Békésmegyei Régész és Művelődéstörténeti Egyletnek Orosházán, 1882. augusztus hó 6-án tartott vándorgyűlésén, Budapest, Franklin-Társulat, 1882, 7.

²⁴ *Emlékalbum*, 10–16.

²⁵ Békésmegyei Közlöny, 1878. március 17. (22. sz.), 1; Békés [napilap], 1913. június 15. (24. sz.), 4.

²⁶ GÖNDÖCS, Vasárnapi Újság, 1882. december 3. (49. sz.), 773–774; *Emlékalbum*, 13; HANKÓ, 57.

rokon dühében egy fekete koporsót küldött az esküvőre. Sőt az a hír is járta, hogy egy egész halottas hintó gördült be Ókígyósra. Utóbbi a rosszízű hírlés valamilyen szövegvariánsa, már csak a szinte felfoghatatlanul nagy vagyon és a Wenckheim József Antal közhírű patriarchális életmódja miatti irigység okán is gyaníthatóan terjedőben volt, akár már az 1850-es években. Maga az anekdota azonban biztosan későbbi. Az *Egy magyar nábob* először a Pesti Naplóban jelent meg folytatásokban, az első rész, 1853. július 1-én. Vagyis csak fél évvel József Antal 1852. december 28-án bekövetkező halálát követően. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a gróf mindegyik esetben rangon alul házasodott, és a főúri rokonok vagy más mágnások sem az esküvőnél, sem a keresztelésnél, de később a vagyon gondozásánál sem kaptak szerepet.²⁷

Hogy mi volt előbb – a Jókai által is hallott pletyka, vagy a regény által támasztott hírbehozás –, tulajdonképpen mindegy: a családra vetett árnyék foltja mindig is ott keringett a kastély körül.²⁸ Az *Egy magyar nábob* megírását valójában már Jókai is egy lokális legenda globális nézőpontú megismerésének köszönhetette. Az író, saját bevallása szerint, egy „kortárs anekdota” ihlette, amit neje, a híres színésznő, Laborfalvy Róza (1817–1886) mesélt neki, míg Szolnoktól Nagyváradig utaztak postakocsin. Az utazás négy napig tartott. Ekkor idézte fel a személyes találkozás emlékét egy alföldi nemesi dinasztia fejével. Az anekdota alanyát „egész Magyarország” ismerte, az emlékezetében a „Józsa Gyuri” név ragadt meg. „Ez volt az első eszmecsíra, a miből én a »Magyar nábob«-ot megköltöttem” – vallotta a regény összkiadású bevezetőjében Jókai 1893-ban.²⁹ Az irodalomtörténet-írás a „nábob” és Wenckheim József Antal személyének direkt kapcsolatát azonban diszkréten kezelte. Elsőként H. Kiss Géza vetette fel 1935-ben, hogy a „nábob” nem a tiszafüredi középnemes, „Józsa György”, hanem Wenckheim „József Antal”, kígyósi földesúr lehetett. Erről a lehetőségről azonban csupán egy röpké interjúból értesült a közvélemény, amelyet H. Kiss a rádiófelolvasása alkalmával adott.³⁰ György Lajos volt az első, aki némileg „hangozabban” írta le 1940-ben, hogy Kárpáthy karaktere mögött egy Wenckheim gróf személye rejtezik.³¹ A velünk kortárs irodalomtörténet-írás pedig egyre meggyőzőbben mondja ki, hogy bár vitathatatlan Jókai fantáziájának szabadsága, mégis a legtöbb motívum a Wenckheim család irányába mutat.

²⁷ SZILÁGYI Adrienn, „Neked nem asszony, hanem koporsó kell”: *Egy magyar nábob kései házassága*, Családtörténetek: Gyermek és mozaikcsalád a régi Magyarországon (families.hu), 2019. <https://families.hu/neked-nem-asszony-hanem-koporso-kell-egy-magyar-nabob-kesei-hazassaga/>
28 Pesti Napló, 1853. november 9. (1100. sz.); 1853. december 28. (1140. sz.); Magyar Polgár, 1870. február 25.; Kolozsvár [napilap], 1890. (24. sz.).

²⁹ JÓKAI Mór, *Egy magyar nábob*, Budapest, Franklin-Társulat Kiadása, 1925, 3.

³⁰ Dömötör Sándor folklorista gyűjtéséből ismert, hogy Steib János dobozi plébános 1975 nyarán halványan még emlékezett arra, hogy 1930 körül valamelyik rádiós műsorújságban olvasott a magyar nábob Wenckheim gróffal való azonosításáról. Ez volt az Antenna című lap 1935. június 16–22. száma. DÖMÖTÖR Sándor, *Jókai és a Kígyósi „magyar nábob” életregénye*, Békési Élet, 1980, 229–241.

³¹ GYÖRGY Lajos, *A magyar nábob*, Kolozsvár, 1940, 7–10.

A könyvet 1966-ban megfilmesítették.³² Az *Egy magyar nábob* című regényben a Wenckheim gróffal számos közös vonást mutató Kárpáthy János közlő névnapját szeretné megünnepelni, ezért a vígasságra meghívja haragosát, Kárpáthy Abellinót is, aki azzal viszonozza a kedves gesztust, hogy egy koporsót küld ajándékba. A nábob szélütést kap, de pár nap alatt felépül. Nem értelmezhető kérdés, hogy Wenckheim József Antal hogyan reagált volna erre a morbid meglepetésre, az azonban tény, hogy – a regényalakhoz hasonlóan – ő sem sokáig élvezte a házaselet örömeit: miután felesége a gyermekágyban meghal, maga is betegségbe esik, majd rövid időn belül követi feleségét a sírba. Gazdag örökségét hároméves lányára hagyja. Miként Jókai művében, úgy az ebből készült filmben is hasonló sorsa jutnak a szereplők: Kárpáthy János szintén kései házasságot köt a nála jóval fiatalabb és rangban nem hozzá illő Fannyval, gyermekük születése miatt pedig Abellino elveszíti a jogot, hogy örököljön a nábob után. Kárpáthyné belehal a szülésbe, az öregúr pedig pár nappal később követi őt a sírba.³³

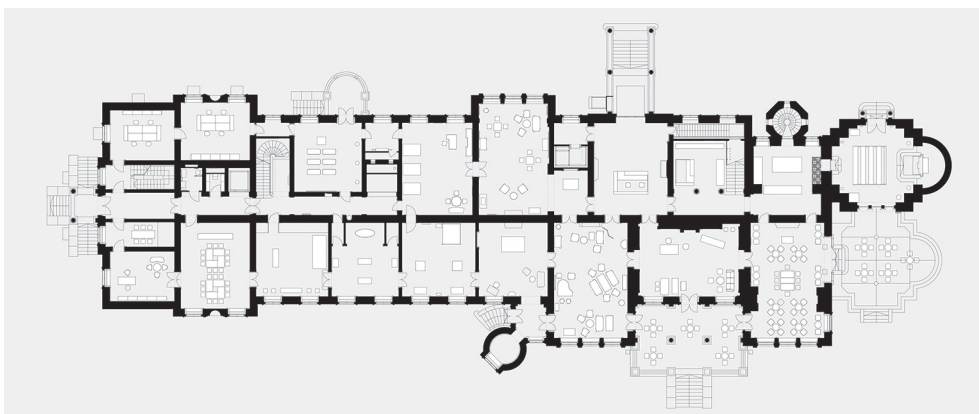
5–7. kép: Az ókígyósi kastély interiőr-koncepciói

[5. kép] Az ókígyósi kastély kápolna alatti pincerész. Fotó: Konkrét Stúdió

³² Az *Egy magyar nábob* 1966-ban Jókai Mór azonos című regényéből készült magyar film. 2012-ben – a dilógia másik filmadaptációjával, a *Kárpáthy Zoltánnal* együtt – bekerült a Magyar Művészeti Akadémia tagjai által kiválasztott legjobb 53 magyar alkotás közé. Rendező: VÁRKONYI Zoltán, forgatókönyvíró: ERDŐDY János, operatőr: HILDEBRAND István, jelmeztervező: LÁNG Rudolf, díszlettervező: SIMONKA Boldizsár, főszerepben: BESSENYEI Ferenc, DARVAS Iván, LATINOVITS Zoltán.

³³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Egy_magyar_nábob_\(film\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Egy_magyar_nábob_(film)); [https://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpáthy_Zoltán_\(film\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpáthy_Zoltán_(film)) (Letöltés ideje: 2024. február 24. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

[6. kép] Kiállítási berendezési rajz

[7. kép] A grófnői háló koncepciója

kurátori koncepció: Tóth G. Péter

látványtervezés: Konkrét Stúdió – Balogh Csaba és munkatársai

Az összekuszálódó szálakat nehéz kibogozni. Amiről a Wenckheim család archívuma beszámol, éppúgy regényíró tollára való, tele tragédiával. Már a család múltja is mesébe illő volt. A sikeresebb, vagyonba torkolló házasságok és a birodalmi terjeszkedés bizniszeiből való nyereszkesedés volt a fő magyarázat az osztrák polgárcsaládnak

a magyar mágnásvilágba való emelkedéséhez.³⁴ A „nábob” 1852. december 28-án halt meg Pesten. Holttestét két nap múlva pompás gyászmenet szállította Ókígyósra.³⁵ Temetésére 1853. január 4-én került sor.³⁶ A temetésre költött összegek az elhunyt örökül hagyott mérhetetlen gazdaságát tükrözték. A halálhírről és a temetésről a jelentősebb fővárosi lapok mindegyike beszámolt.³⁷

A temetés további lokális legendák szájhagyományát alapozta meg. Dömötör Sándor folklorista évszázadnyi szóbeszédet gyűjtött az 1970-es években a családról és a cselédségről. Még ekkor is szinte kitapintható volt a Wenckheimék jelenléte. Steib János újkígyósi plébános például 1975 nyarán a Wenckheim Krisztina esküvői ruhájából készült miseruhát a dobozi templomban konkrétan Kárpáthy Zoltán (!) egykori ruhájaként mutatta be. A nábob életregénye itt már a Wenckheim család múltbéli közéleti szerepléseit is felülírta.³⁸ Sokan tudni vélték, hogy Wenckheim József Antal nem sokkal a halála előtt az uradalmi cselédek a majorság központjába rendelte. A kápolna melletti tér közepére egy aranypénzzel teli edényt tett egy asztalra. A gróf a kislányát az aranyakkal teli edény mellé ültette, majd minden cselédjének adott egy-egy aranyat. Amikor a jelenlevők megkapták az ajándékot, Wenckheim jó hangosan így szólt: „Itt mondom előttetek, az isten szabad ege alatt, hogy ez a kisleány az én törvényes gyermekem. Gondoskodni fog rólatok, de ti is vigyázzatok reá!”³⁹

Aztán az árván maradt gyermek további legendateremtő buborékba is bekerült. De nem csak az apja, hanem az őt nevelő személyeknek köszönhetően is. A gyámságra jelölt Göndöcs Benedek segédlelkészből lett nagyhírű gyulai apátplébános, múzeumalapító, akadémiapártoló tudós és kísérletező méhészgazda, összefoglalva: a Békés megyei értelmiségi körök megkerülhetetlen alakja. Mindössze 23 éves volt, amikor Wenckheim József Antal és Scherz Krisztina esketésén kapcsolatba került a családdal. Ez a segédlelkészi kapcsolat egész életét végigkísérte, rendszeres látogatója lett a régi, majd az új kastélynak is. Mire nevelt lánya férjhez ment, karrierje a zeniten volt: szentszéki ülnök és parlamenti képviselő is volt egyben.⁴⁰

Bizonyára árvaságában szerzett lelki tapasztalatai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Wenckheim Krisztina otthonában a „főúri körök háziatlansága” – ahogyan akkoriiban mondták – kevéssé vagy egyáltalán nem érvényesült. A róla szóló cikkek kivétel nélkül kiemelték, hogy a grófnő „jó anya”, aki „nyájas” és megértő gyermekeivel szemben. Ez a meghitt viszony nem korlátozódott kizárólag a gyermekeire, hanem

³⁴ *Emlékalbum*, 8, 51–52; HANKÓ, 7, 18–20; PALATINUS József, *Békésvármegyei Nemes Családok története, Első rész, Mágnás családok (Harruckernek és örököseik)*, Budapest, 1909.

³⁵ *Emlékalbum*, 8., 14.

³⁶ Budapesti Hírlap, 1854. január 4.

³⁷ DÖMÖTÖR, 231.

³⁸ *Uo.*, 240.

³⁹ *Uo.*, 233.

⁴⁰ Vasárnapi Újság, 1882. december 3. *A kigyósi pusztán a Wenckheim-tanya*, Teleki Sándor 'riportja' a család belső életéről.

kiterjedt az unokáira, valamint az általa pártfogolt, szegény sorsú gyermekekre is.⁴¹ A sokat emlegetett *Vendégkönyv* ráerősít a Krisztina és Frigyes személyét körülölelő, szeretettel teli társasági légkör méretére.⁴²

A könyvtár és a Vendégkönyv sűrű szövésű hálója

A Wenckheim családot körülvevő társadalmi háló „szoftvere” mögött nagyteljesítményű „hardverként” beszélhetünk a kastélyépületről, a kastélyban lévő könyvtárról és könyvtárban elhelyezett könyvekről. Legalábbis annak alapján, ami ezekből a könyvekből és a könyvtárból a pusztulás és a kifosztás ellenére fennmaradt.⁴³

Nem sok szoba maradt belülről érintetlen a kastély 1945-ben történt államosítását követően. A könyvtár volt az egyik. Megmaradt a kazettás mennyezet, valamint az összefüggő, a kandallót és az ajtók körüli kapuzatokat is magába foglaló könyvespolc rendszer. A szobáról enteriőr fénykép nem ismert.⁴⁴ A könyvtár polcain a közelmúltig csak olyan könyvek kaptak helyet, melyek az államosítás utáni iskolai működéshez kellettek. A kastély és a család egykori tudásbázisa az 1944 végén történt kiüresítés következtében szétesett, a könyveket a helyi lakosság, olykor politikai agitátorok hordták szét vagy semmisítették meg. Ami maradt a könyvtárként már nehezen értelmezhető könyvsokaságból, azt Féja Géza írónak, könyvtárosnak, kultúramentőnek köszönhetjük.⁴⁵

Féja Géza megyszerte folytatott – sokszor eredménytelen – kutatómunkát az 1945–48-as kommunista rendszerváltozás óta eltűnt gazdátlan, a háborúban vagy azt követően megsérült könyvgyűjtemények nyomait keresve.⁴⁶ Az elhagyott kastélyokból, különösen pedig az ókigyósi kastélyból ugyanekkor összesen közel félszáz műtárgy került a békéscsabai múzeum épületébe is. A két közgyűjteményben ma is figyelemre méltó becses kéziratokat, régiségeket, első kiadásokat és pótolhatatlan helytörténeti műveket találunk.⁴⁷ Ma, amikor a kastély falai közé új, élő, bár múzeumi funkciót kerestünk, nem volt kérdés, hogy a könyvtár polcait könyvekkel, lehetőleg az egykori könyvtár köteteivel kell feltölteni, vagy ha a *horror vacui* oly nagy még ezt követően is, akkor további Wenckheim-kastélyok családi kötődéssel ide irányítható

⁴¹ *Vendégkönyv*, 1888. január 16. – 1904. november 18.; 159 nap.

⁴² *Emlékalbum*, 39.

⁴³ BALLABÁS Dániel, *Látogatók az ókigyósi Wenckheim-kastélyban: A vendégkönyvből kibontható genealógiai hálózat*. <https://aprogramozotortenesz.hu/latogatok-az-okigyosi-wenckheim-kastelyban-a-vendegkonyvbol-kibonthato-genealogiai-halozat>

⁴⁴ F. DÓCZI Erika, CSUKAI Márta, *Szabadkigyós, Wenckheim-kastély, értékleltár*, Budapest, 2012.

⁴⁵ FÉJA Géza, *A Városi Népkönyvtár története* = F. G., *Csabai nappalok és éjszakák: Napló- és levélrészletek*, szerk. FÉJA Endre, Békéscsaba, Békés Megyei Könyvtár, 2001, 151–160; NAGYNÉ VARGA Éva, *Könyvtárak egy viharsarki múzeum égése alatt (1899–1951)*, A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 2003, 24–25. k., 213–233.

⁴⁶ FÉJA Géza, *Emlékezés a kezdetre*, Új Aurora, 1979/1, 24–26.

⁴⁷ Munkácsy Mihály Múzeum, a gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményeiből.

könyveivel gazdagítsuk az épületet. A beépített szekrényekbe ezért is került vissza az egykori kigyósi Wenckheim-könyvtár megmaradt könyvállománya. Ebben a „mentett” könyvállományban önálló színpadképet kapott a család és a kastély *Vendégkönyve*.⁴⁸

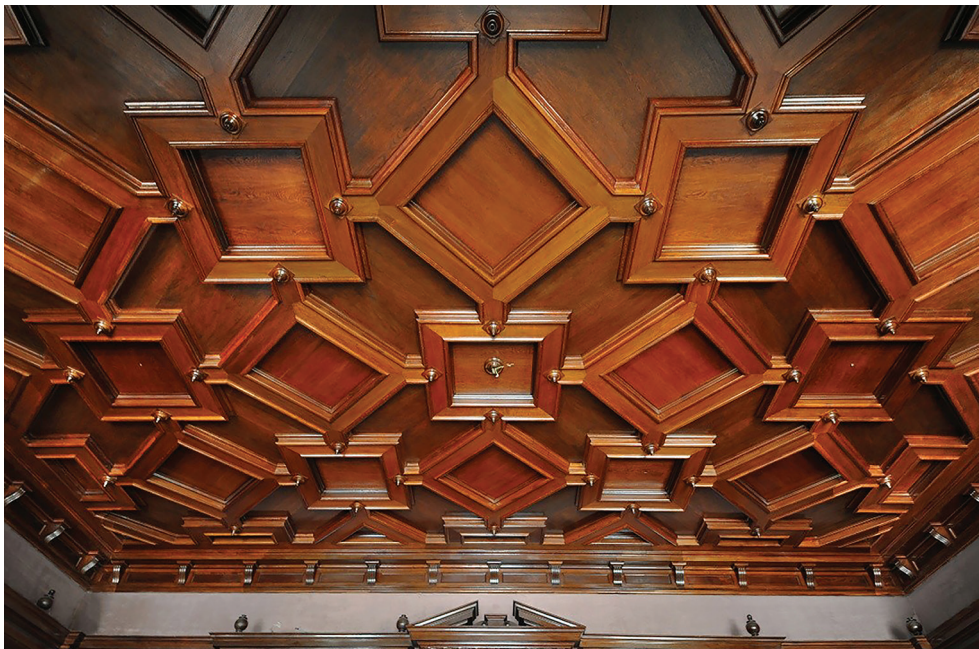
Mint a nagyobb kastélyokat általában, a kigyósit is nagyszámú vendég fogadására tervezték. Az emeleti harminc vendégszoba mellett jól mutatja ezt az elvárást a közönségi terek – szalonok, ebédlő, biliárdszoba – mérete és reprezentatív berendezése. 1879-ben, amikor a kastély elkészült, a grófi párnak már három gyermeke volt, s híresen családcentrikus gondolkodásuk révén méltán számíthattak rá, hogy ők felnőtt korukban is sűrűn hazalátogatnak majd. S valóban, az 1879-ben megnyitott *Vendégkönyv* lapjain az 1890-es évektől kezdve gyakorta tűnik fel a már házas, hazulról elköltözött lányok neve, a vejek és az unokák neveivel együtt. A házasság révén rokonná váló Széchenyi, Nádasdy, Zichy családok több tagja korábban is megfordult a kastélyban, ha máskor nem, az októbertől esedékes január- februárig tartó vadászatok alkalmával. Vissza-visszatérő, állandó vendégnek számított Krisztina fogadott testvére és családja, a grófi pár mindkét tagja részéről rokon távolabbi és közelebbi Wenckheimék, valamint Frigyes gróf közelben élő testvérei és rokonai: az Almásyak és a Walterskirchen bárók.

8–10. kép: Az ókigyósi kastély könyvtári bútorzata

[8. kép] Kiállítási enteriőr. Fotó: Konkrét Stúdió

⁴⁸ Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, Régi Könyvek külön-gyűjteménye, ltsz. RK36, eredeti kastély ltsz. 2700.

[9. kép] Restaurált eredeti kazettás mennyezet. Fotó: Konkrét Stúdió

[10. kép] Egykorú eredeti műtárgyak. Fotó: Tóth G. Péter

Az állandó vendégek közé tartoztak az uradalomhoz tartozó plébániákon vagy a közelben szolgáló papok és a magasabb egyházi méltóságok, köztük a mindenkori váradi püspökök. Ismerve a grófi pár buzgó vallásosságát és egyháztámogató tevékenységét, a klerushoz köthető látogatók nagy száma nem meglepő. Az állandó vendégekön kívül időről időre felbukkan a vendégnévsorban egy-egy híresség. Mindjárt az első napokban látogatóba érkezett például Gyuláról Erkel Adele zongoraművésznő, Erkel Ferenc volt felesége. Nem Ybl volt a grófi pár egyetlen építész vendége az évtizedek alatt. Bizonyára az épület híre vonzotta ide a keszthelyi Festetics-kastély tervein dolgozó bécsi építész, Rumpelmeyer Viktort is.⁴⁹ A századfordulón néhány híres bécsi festőművészt is vendégül láttak a kastélyban, ők talán a két Krisztina grófnő (anya és lánya) művészetrajongása révén kerültek kapcsolatba a családdal, esetleg megrendeléseket teljesítettek.⁵⁰

A látogatások másik része a grófi család hétköznapijainak naptári menetébe illeszkedett: ügyvédek, orvosok, újságírók, az uradalmi tisztikar tagjai, a helyi plébános és tanító tartoztak ebbe a körbe.⁵¹ S hogy milyen lehetett a tervezett vagy spontán vendégségek protokollja? A *Vendégekönyv* lapjai erről mélyen hallgatnak. Teleki Sándor azonban – akinek látogatását 1881. június 24–25-én rögzítették a *Vendégekönyv*ben – erről is érzékletes képet festett a Vasárnapi Újságban: „Ott nem a ruhát, hanem az embert nézik” – szöveg az újságírói konyhabölcselet.⁵²

Tértörténetek oda-vissza

A *Vendégekönyv* által megrajzolható virtuális körök mellett az analóg világ is figyelmünkre érdemes. Értve alatta az épület falkutatásokkal vagy épp fényképlemezéssel feltárt fizikai tereit. Hogy lássuk, milyen történetek rajzolódnak ki a térelemzések-ből, és ezek a történetek hogyan járultak hozzá a kiállítási tematikáinkhoz, vegyük most sorra azt a néhány enteriőrképet, amit Klösz György készített még az 1894 és 1901 közötti években. Mindössze négy teremről maradt fenn a kastély fénykorát jelentő időszakból a történetmesélést segítő fénykép. Csak a nagyebédlő, a nagyszalon, a házikápolna és a grófi dolgozószoba kínálta magát, hogy képként megszólaljanak, majd – a térbe fordítva őket – képregényeket idéző olvasmányaink legyenek.

⁴⁹ Benedikty József 1887-ben; Bolza József 1879-től 1886-ig; Feszty Adolf 1885-ben; Meinig Artúr 1885 és 1890 között; Rumpelmayer Viktor 1885-ben; Schlichter / Hlatky-Schlichter Lajos 1905-ben; Siedek Viktor 1896-tól 1898-ig volt vendége a kastélynak.

⁵⁰ Komlóssy Ede 1892 és 1895 között; Kurzweil Max 1898-ban és 1899-ben; a rajzművész Schirnböck Ferdinánd 1900-ban és 1902-ben; a Várkert bazárt díszítő Scholz Róbert rajzművész viszont négyszer is, 1890, 1894, 1896-ban és 1901-ben is vendég volt.

⁵¹ Békésmegyei közlöny, 1904. június 29. (53. sz.), 3. Ebben az évben került két díszes Wenckheim-címeres cifraszűr a múzeumba: Békés [napilap], 1904. január 24. (4. sz.), 3. Nagyobb összegű adományról tudósított a lap: Békés [napilap], 1904. augusztus 7. (32. sz.), 2.

⁵² A riport csak egy évvel később jelent meg: Vasárnapi Újság, 1882. december 3. (49. sz.), 774–778.

Klősz György (1844–1913) ismert felvételeinek száma négyezer, de az életmű egésze a kutatók szerint akár ennek többszöröse is lehetett.⁵³ Fényképeit a sajtóban publikálta, illetve az 1880-as évektől sokszorosítva árulta. Egyik legismertebb sorozata az a több száz felvétel, amelyet a századforduló vidéki kastélyairól készített. Az ókígyósi kastélyról készült, pótolhatatlan dokumentációs értékű képeit az exkluzív Szalon Újság közölte.⁵⁴

11–12. kép: Az ókígyósi kastély nagyszalonja

[11. kép] Klősz György felvétele a Szalon Újság megbízásából, 1900 körül

© Fortepan 83266 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.203

Bár a kastélyépület egésze a reprezentáció céljait szolgálta, ebben mégis kiemelkedő szerep jutott a nagyszalonnak. Érkezéskor itt fogadták a vendégeket, amíg az előcsarnokban hagyott poggyászokat a személyzet elhelyezte az emeleti vendégszobákban. Később, a vendégség ideje alatt itt zajlott a társasági események egy nagy része: zenehallgatás, felolvasás, beszélgetések. A szalon kialakítása, berendezése egyfajta névjegy volt, amely a család világképét közvetítette a vendégek felé. Az ókígyósi nagyszalon

⁵³ TORY Klára, *Klősz György (1844–1913) élete és ritkán látott felvételei*, A Mai Manó Ház blogja, 2020. május 17. https://mamanohaz.blog.hu/2020/05/17/klasz_gyorgy_1844-1913_elete_es_ritkan_latott_felvelelei_tory_klara_irasa

⁵⁴ Fogadószalon, grófi dolgozószoba, nagyebédlő, kápolna, Szalon Újság, 1902. augusztus 31. (16. sz.). Negatív: MNM-fotótár 78.303, 4 / Papír: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.11.17, 174, 203.

[12. kép] Az átadás utáni pillanatok 2022-ben. Fotó: Konkrét Stúdió

90 négyzetméter alapterületű terem, kényelmes bútorokkal zsúfolásig megtömve. Jelentősebb események idején a kastélyban egyidőben ötven vagy annál több vendéget is fogadhattak. A teljes telítettség persze soha nem volt cél, a kastélyban nagyobb bálakat, táncos mulatságokat biztosan nem rendeztek.

A nagyszalonban kiemelt helyen, kiállításszerű elrendezésben tárt a vendégek szeme elé az a képsorozat és az a festmény, amely a család és az uralkodó kapcsolatát mutatta be. Mindkettő felületet a Klösz fotón is látjuk. A családi „kiállítás” egyik részét az 1857-es császárlátogatás Békés vármegyei állomásait ábrázoló és az ókígyósi fogadást is bemutató litográfiák alkották. A másik részét egy festmény képviselte, amit a zongora fölé akasztva láthatunk. Ez az 1893. szeptemberi borossebesi vadászkastélynál történt találkozást ábrázolja. Tudjuk, hogy ugyanígy a kastély egyik díszhelyén függesztették ki Ferenc József fiatalkori és időkori arcképeit is, valamint saját kezű köszönőlevelét az említett találkozási eseményről.⁵⁵ Az uralkodóval kapcsolatos képek hitvallásának különös színt kölcsönöz, ha tudjuk, hogy Wenckheim József Antal 1849 áprilisában még részt vett a debreceni országgyűlésen, és azon kevés magyar főrangú közé tartozott, aki aláírta a Habsburg–Lotaringiai-ház trónfosztását. Ehhez mérten fél évszázaddal később lánya és veje (egyben unokaöccse) fogadószalonjában

⁵⁵ Előzmények, tervek: Budapesti Hírlap, 1892. április 27. (117. sz.); Pesti Napló, 1893. június 25. (178. sz.). Az ominózus párbeszéd: Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 10. (250. sz.).

kiállított kultikus képek jól tükrözik azt a fordulatot, amelyet az 1867-es koronázás és a kiegyezés jelentett az ország életében. Ebben a szalon enteriőrben azonban ennél is fontosabb üzenet a két személyes találkozás családi tétje.

Európa birodalmaiban kevesen uralkodtak olyan hosszú ideig, mint Ferenc József: ez idő alatt (1848–1916) szélsőségesen változott a megítélése. A kiegyezést követően, miután helyreállította a magyar alkotmányosságot, magyar királlyá koronázták. Sokat javított megítélésén a magyarokkal kezdettől fogva rokonszenvező felesége, Sissi, akit rajongó szeretet övezett. Ferenc József számos alkalommal járt Magyarországon. Ilyenkor főrangú családok vendége volt. Így vendégeskedett Wenckheim Krisztina ókígyósi kastélyában 1857-ben (27 évesen), majd Wenckheim Frigyes borossebesi kastélyában 1893-ban (63 évesen).⁵⁶

Ókígyóóra eredetileg 1857. május 14-én kellett volna érkeznie az uralkodó párnak, de Gizella gyermekük betegsége miatt az utazást május 25-ére halasztották. A fogadás helyszíne az orosházi határszél, vagyis a megyehatár volt. Kígyóóra délután négykor érkeztek; a császárt és a császárnét a kastély előtt a nyolcéves Wenckheim Krisztina fogadta gyámjai és a tisztikar körében. Rövid pihenő után a császár és kísérete továbbindult Gyulára. Másnap bejárták Gyulát, Békéscsabát, elutaztak Dobozra, ott megtekintették az új Kettős-Körös medrének építését, majd gróf Wenckheim Rudolf dobozi kastélyában vendégül látta a császári párt. Ezzel zárult a Békés megyei látogatás.⁵⁷

A kastély három nagyobb enteriőrje közül az egyik legkarakteresebb terem volt a nagyebédlő. Jelenlegi állapotát a fényképeken látható berendezések szerint rekonstruáltuk. Az 1949-ben kezdődő iskolakorszakban tornateremként működött, falairól a díszes bőrtapéták ekkor már éppúgy hiányoztak, mint a kazettás borítás egy része.⁵⁸ Az egykori látogatók szemében az ebédlő a kastély egyik látványossága volt, amelynek magas tere, faragott oszlopokkal díszített faburkolata és az egyszerű bútorzat neoreneszánsz stílusa összhangban volt az épület külső megjelenésével. A Klösz György által készített fényképeken a szőnyeggel burkolt ebédlő közepén egy asztal állt hat székekkel és a falak mentén további székek voltak. A bútorzatot egy kandalló, néhány kisebb tálalószekrény, egy tükör, valamint óra és néhány dísztárgy egészítette ki. Mint általában, a kígyósi kastélyban is úgy alakították ki az ebédlőt, hogy az ablakokból a

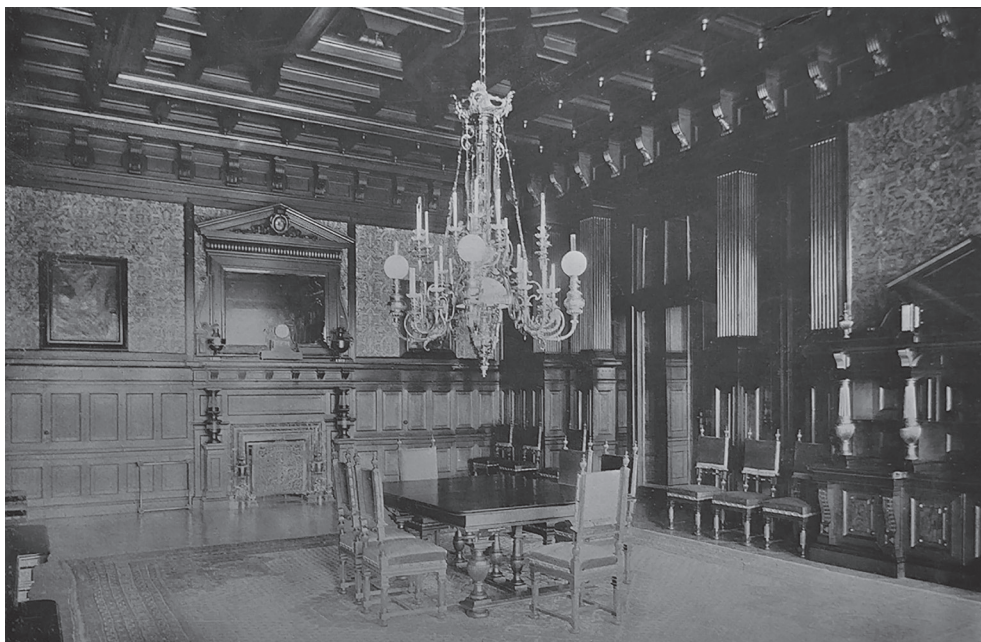
⁵⁶ MANHERCZ Orsolya, *Adalékok a császári utazások történetéhez*, Konferencia-előadás, *Visszatekintés a 19–20. századra*, ELTE BTK, Szekfű Gyula Könyvtár, 2010. június 3.; Uő., *Az 1857-es császári utazás sajtója = Fejezetek a tegnap világából: Tanulmányok a 19–20. század történelméből*, főszerk. GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009, 56–75; Uő., *Az uralkodó Magyarországon, 1865–66 = Vázlatok két évszázad magyar történelméből: Tanulmányok*, Budapest, ELTE BTK, 2010, 35–49.

⁵⁷ Négy darabból álló színes könyvomat-sorozat, [1858]. B. Hohmann és Böss J. rajzát kőre metszette Heicke József. Nyomtatta Reiffenstein és Rösch, Bécsben. Mérete: 31,4 × 43,2 cm, a teljes lapméret: 48,6 × 62,9 cm. Színes litográfiasorozat fehér paszpartuval, fekete keretben, Munkácsy Mihály Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény / Szabadkígyósi Helytörténeti Gyűjtemény. 1) A császári pár fogadása a megyehatáron; 2) Ferenc József és kísérete megtekinti Doboznál az új Kettős-Körös csatornát; 3) A császári pár fogadása Ó-Kígyóson, 1857. május 25-én; 4) A császári pár megtekinti a gyulai népünnepélyt.

⁵⁸ Vasárnapi Újság, 1882. december 3. (49. sz.), 773–774.

park legelegánsabb részére – esetünkben a franciakertre lehessen látni. Az egykori látogatók dicsérték a bútorok kényelmét, tehát a kor átalakuló ízlésének megfelelően az előkelőség szempontjai mellé már a komfort követelményei is felsorakoztak.

13–14. kép: Az ókígyósi kastély ebédlőterme

[13. kép] Klösz György felvétele a Szalon Újság megbízásából, 1900 körül

© Fortepan 83267 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.203

A Szalon Újságban került közzétételre a grófi dolgozószobát megörökítő fotó. A 19. századi kastélyok kötelező helyisége volt a dolgozószoba, még akkor is, ha az úr tényleges munkavégzése egy másik kastélyában, esetleg pesti palotájában folyt. Klösz György fényképe jól tükrözi a szoba hangulatát, amely a kötelező úri szenvedélyek (vadászat, lovaglás, kártya), a családszeretet (képek) és a felelősségteljes (gazdasági könyvek) munkavégzés terét sejteti. A vidéki kastélyok egyik legfontosabb funkciója – a gazdálkodás irányítása mellett – az évi egyszeri vagy többszöri vadászatok megrendezése volt. A vadászat presztízse a kastélyberendezésekben is érvényesült: a férfias helyiségeket, úri szobákat, valamint a fogadótereket és folyósokat szinte kötelező jelleggel díszítették trófeák. A Wenckheim-kastély sem volt ez alól kivétel.⁵⁹ Ehhez a meglátáshoz nem is kellett elmenni a grófi lakosztályig: a vendéget már az előcsarnokban két nagy farkasbőr-trófea fogadta egykor.⁶⁰

⁵⁹ Vasárnapi Újság, 1882. december 3.

⁶⁰ Nimród, 1920. december (24. sz.); 1925. december 15. (24. sz.)

[14. kép] Az átadás utáni pillanatok 2022-ben. Fotó: Konkrét Stúdió

A kastélykápolna későbbi toldalék a kastélyon, 1884. október 23-án szentelte fel Nogáll János püspök.⁶¹ A környék minden temploma kegyúri templom, amelyek a Wenckheim család adományaiból épültek meg.⁶² A kápolnában a környék kisebb-nagyobb egyházi gyakori vendégei voltak a grófi párnak. A család életében fontos események – keresztelő, születésnap, névnap, eljegyzés, házassági évfordulók – alkalomával az ókígyósi *Vendégekönyv*ben a kegyurasági papság tagjai is szerepeltek. Eredeti berendezéséből egy neoreneszánsz márványoltár, a fali szenteltvíztartók, a fapadok, a faragott gyóntatószék és az amerikai gyártmányú harmónium maradt napjainkra.

A képeskönyvtől a mozgóképig (glokális filmes hátterek)

Mivel több olyan termünk is akadt a kastélyban, melyekről eredeti képi forrás nem állt rendelkezésre, így ezek történetekkel való feltöltése, kiállítási élménytérként való megépítése dilemmát okozott. Erre a problémára kerestünk választ úgy, hogy ha tudunk, reflektáljunk is azokra a látogatóktól érkező globális elvárásokra, melyek az ő igényeikhez igazítják az általunk még nem ismert tereket. Sajátos globális élményt

⁶¹ Békés [napilap], 1884. október 27.; *Emlékalbum*, 47.

⁶² *Emlékalbum*, 47.

nyújtott az a felfedezés, hogy a kastély bizonyos tereit, melyekről olykor semmiféle bizonyosságunk nem volt, mások és előttünk mégis milyen elképzelésekkel tölthették meg. Amikor 1968-ban Sándor Pál filmrendező és stábja az ókigyósi kastély épületét és belső tereit egy több hetes filmforgatásra birtokba vette, hasonló dilemmával küzdött. A mozgókép, ami létrejött ekkor Vayer Tamás látványtervező díszleteiben és a színészi játéknak köszönhetően, úgy tűnik, megoldotta a mi kérdésünket is. Egyrészt élmény és emlékkép jött létre abban a térben, ahol ma a látogatók fizikailag is sétálnak, másrészt az egykori forgatási helyszín „eredetisége” össze tudta kapcsolni a fikciós történet moziélményét a látogatók mozgásával és elvárásaival.

[15. kép] Az ókigyósi kastély grófi hálója „moziteremnek” berendezve – Az átadás utáni pillanatok 2022-ben. Fotó: Konkrét Stúdió

Edward Relph „helyettesítő jelenlétnek” (vicarious insideness) nevezte azt a jelenséget, miszerint minél jobban kötődünk a virtuális médián keresztül másokhoz, annál inkább a fizikai helyünk és nem a teljes életterünk válik ezeknek a másfajta tapasztalatoknak a háttérévé.⁶³ Ehhez fogható, akár tükrözött, adott tapasztalatokból táplálkozó projekciót kínálnak azok a „turisztikai” élményhelyek is, melyek sajátos *háttér*et (kivetített képet) biztosítanak a „látogatónak”, hogy a jelenlétüket, önképüket (selfie-t) az általuk megélt helyen megragadhassák, vagy épp rögzíthessék (ajándék fényképmélység, fixált

⁶³ Edward RELPH, *Place and Placelessness*, London, Pion, 1976, 51–52.

emlékkép).⁶⁴ A kastélyban az „eredeti” tér és a fikciós moziélmény kapcsolódásait továbbí eredeti, mindkét térben jelen lévő, abban szereplő tárgyi fókuszpontokkal erősítettük meg erre a jelenségre építve. Konkrétan olyan, a térhez kapcsolódó műtárgyakkal, berendezési tárgyakkal laktuk be a kiállítási teret, melyek éppúgy tartozhattak a kastély egykori tér-történetéhez, mint adott esetben egy filmes fikció kép-történetéhez. Akadt példánk erre a könyvtárban, egy fekete páncélláda személyében, ami már szerepelt Sándor Pál filmjében is ugyanitt. Ez a kinézetre is nagyméretű, belső fémfűzőkkel, rejtett rekeszekkel ellátott vas levelesláda valójában a páncélszekrények őse volt, és a könyvtárban állhatott egykor is. A 19. század második felében már ennél korszerűbb páncélszekrények honosodtak meg a kastélyokban, így ez a vasláda már a kastély családtörténeti idején „múzeumi” darab lett. A láda az 1960-as években is a könyvtár tartozéka, így tűnt fel 1968-ban a *Szeressétek Ódor Emiliát* (rendezte Sándor Pál) című mozifilmben is. Talán épp általa lett a filmbéli könyvtár és a kastély „eredeti” könyvtára fikcióként és „valóságként” is önazonos.⁶⁵

Ugyanígy tudtuk újraalkotni, élményterként birtokba venni mind a kápolnát, mind a tornyot, de különösen a parkot, ahol a filmes kameramozgások alkotta mozgóképek és a kastély szobáiba visszavetített térélmények sűrítve tudtak mesélni immár a film eredeti fikciós vonalvezetésétől függetlenül a kastélyról és annak környezetéről is. A digitalizált kort megelőzően a helyet a fizikai és tapasztalati kötöttség jellemezte. A helyzeteket az határozta meg, hogy hol és mikor történtek meg és ki volt *fizikailag* jelen, valamint az, hogy hol és mikor *nem* történtek meg és ki *nem* volt fizikailag jelen a történetkor. A filmes helyzetek térbeli meghatározása, a térbe való visszakomponálása így segített „telíteni”, „megtölteni” egy idő és tér által meghatározott, kiüresített szobát és/vagy annak környezetét.⁶⁶ Sándor Pál filmje a Wenckheim család eredeti élettereit lakta be, és adott nekünk történetmesélésre alkalmas, az ismeretlenségbe vesző és a térbeli hézagokat kitöltő nyersanyagot a kastély enteriőrjeinek újraalkotásához. Ugyanígy élményadalekok voltak Várkonyi Zoltán már említett filmes regényadaptációi is (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*), melyekkel a családtörténet virtuális világának hézagait tölthettük ki.

Minden tapasztalatunk lokális, mindent, amit látunk, hallunk, tapintunk, az érzékeink tapasztalata. Hacsak nem lettünk teljesen függők a virtualizálási technológiáktól, el kell fogadnunk, hogy önmagunk és a testünk elválaszthatatlan egymástól: „Mindig egy helyen vagyunk, és a hely mindig velünk van” – írta Joshua Meyrowitz *A globalitás hajnala* című esszéjében. Miközben napi feladatainkat elvégezzük, „függünk az adott hely természetétől”. Mi több, mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy mennyi

⁶⁴ Itt köszönöm meg Süli-Zakar Szabolcs 'sűrű olvasását' tanulmányom sűrű leírásáról és addigi fogalomhasználatom pontatlanságáról.

⁶⁵ A filmforgatásról készült fotósorozat megtalálható az MTVA archívumában. *Szeressétek Ódor Emiliát*. A filmfelvételek 1968 nyarán készültek. A film rendezője SÁNDOR Pál, operatőre ZSOMBOLYAI János, forgatókönyvírói SÁNDOR Pál, TÓTH Zsuzsa, SIMÓ András. <https://archivum.mtva.hu/photobank/query>

⁶⁶ Erving GOFFMAN, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor Books, 1959, 106.

időt vesz igénybe a mindenkori mozgásunk. Az utazási *idő* mindig valós, még akkor is, ha a virtuális térrel és a telekommunikációval dolgozunk vagy előadást tartunk, on-line kapcsolódunk másokhoz. Mindazonáltal a folyamatos helyi jelleg nem mond ellent a globalizáció realitásának sem. Mert bár a világot mindig egy lokális térben érzékeljük, az általunk érzékelt emberek és tárgyak nem kizárólag lokálisak: a különböző médiumok tágíthatják érzékelési mezőnket.⁶⁷

16–17. kép: Az ókigyósi kastély grófi dolgozószobája

[16. kép] Klösz György felvétele a Szalon Újság megbízásából, 1900 körül

Esetünkben a kastély lett az a sajátos háttér, az a fizikailag és egyúttal virtuálisan is birtokba vehető hely, ami a látogatói élmény megszerzését megteremtette. Az ókigyósi kastélyba épített kiállításunk úgy használta a kastély tereit háttérként, mint ahogy egy filmes díszletező megteremti a mozgóképek háttérét. A látogató „mozgásélménye” (a kiállítás bejárása) az ókigyósi kastélyt vagy annak történeteit használta háttérként. Ezeknek a kastély tereibe való elhelyezése sajátos oda-vissza ható emlékgenerálást és jelenlétélményt eredményezhetett olyanokban is, akik biztosan nem ismerték Wenckheiméket.

Az (emlékező) közösség mindenkori feladata a társadalmi kötelezettségek betartása és a csoportidentitás megőrzése az önértelmezés tükrében. De az emlékezőcsoportok

⁶⁷ Joshua MEYROWITZ, *A globalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban*, Világosság, 2005/6, 29–36, itt: 33.

[17. kép] Az átadás utáni pillanatok 2022-ben. Fotó: Konkrét Stúdió

alkalmanként vagy rendszeres interpretatív jellegű megerősítésére van szükség a hely mint emlékhely életben tartásához is. A közösség teremti meg az emlékezet társadalmi kereteit és alakítja az emlékezés médiumait. Ezért szükséges a hely emlékekkel való folyamatos „újrátöltése” (kvázi életben tartása), majd pedig a *hely* közösségének, közönségének való átadása, „játszóterré” való átlényegítése. A kollektív emlékezet ilyen kitüntetett helye lehet a múzeum mint a tér már nevesített, „múzeum” felirattal ellátott objektuma. Éppúgy, mint egy műemlékként megújított kastély, amit az emlékezés (történetmesélés) mediatizált helyeként és/vagy a tárgyak rendezett otthonaként írunk le, lakunk be.

18–19. kép: Az ókígyósi kastély épülete Dél felől

[18. kép] Klósz György felvétele a Szalon Újság megbízásából, 1900 körül
© Fortepan 83296 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.11.203

[19. kép] Az átadás utáni pillanatok
fotó: Konkrét Stúdió – Balogh Csaba és munkatársai

TÓTH G. PÉTER
történész, folklorista, muzeológus
HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet
tothgpeter@gmail.com

Replay and Reenactment
Glocal Stories at the Renewal of Wenckheim Palace in Újkígyós

Abstract: Communities select and mark spaces of experience for practices of collective memory through various social practices. Focal points designated for remembering can be specific spaces, streets, but even buildings or objects, which can become sites of local memory through their names. See > monument, > memorial, > skansen, > museum. Marking something with inscriptions, plaques, naming specific points of physical space is the first and most important step in protecting a monument. In comparison, taking possession of the site, turning the monument into a skansen and filling it with content befitting a museum (site-specific artefacts) represents a qualitative change. When it was built, the Wenckheim Palace in Ókígyós was not yet a museum or a collection of museum objects, although it did have an art collection and on some sections of its walls the family kept its own museum “stories.”

After the change of its function in 1945, the palace functioned as a school for a long time. The first real attempts at renovation and the protection of the building as a historic monument only began in 1956. At the end of the 1960s it was briefly used as a film set and then gradually became a tourist attraction. The completion of these works was marked by a contemporary plaque at the entrance staircase. The park was not given protected status until the late 1980s. The change of function was not smooth: it involved the forced removal of the family, the looting of the palace, the nationalization of the building, the appropriation of furniture and objects, and the conscious collection of objects for museums. The people who lived there approached the palace sometimes with a certain amount of passion (thereby reinforcing forgetting), but sometimes with certain pride, cherishing a sense of ownership of the walls and preserving a few of the palace’s details. Instead of destruction and forgetting, however, the benevolent appropriation of the past has saved the palace and sometimes its accessories rather than letting them perish.

The recent transformation of the building into a museum has been gradual and initially slow. In 2011, the school ceased to operate, then an inventory of the heritage was completed, an architectural survey of the building was carried out, the archaeological and archival past of the walls and the park was explored; finally, the reconstruction plans were drawn up and the building was renovated. This process involved supplying the rooms and spaces with new content, and the creation of a thematic exhibition at the end.

Gathering, staging, or (re)creating the mosaic-pieces of the past (whatever it may have been) was part of this reenacting. These were necessary points of reference, supported with the commonplace that the “history” of the palace had to be reenacted and replayed here.

Therefore, the most important task was not the “repetition” of the stories themselves, but the act of repetition, of re-playing itself. This became the learning process through which the palace found new life. Understanding the past, the transmission, and the channelling of knowledge. In this study I seek answers to the question of how to refill the emptied spaces, what to do with the lost and then found objects in the palace, and how to “fill” the place with “memories”?

Keywords: place and placelessness, insideness and outsideness, fiction and non-fiction: monument, memorial, museum, movie

DOI: 10.37415/studia/2024/3-4/249-276.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

